

המעשה ב"עיזי דבי תרבו": בין חיוב

התשלום למניעת הנזק

אריה אברהם שלוסברג

א. פתיחה

ב. קריאה פשוטת במעשה עיזי דבי תרבו

ג. שיטת הראשונים בהבנת מחלוקת אביי ורב יוסף

ד. המעשה השני: עיזי דשוקא

ה. תירוץ פסיקת הרמב"ם ומבט חדש על הסוגיה ודיני הנזיקין

ו. סיכום

א. פתיחה

בשלהי סוגיות הגמרא בפרק שני של מסכת בבא קמא, העוסקות בפרטי הדינים של אבות הנזיקין שן ורגל, מופיעה סוגיה הכוללת שני סיפורים קצרים בעלי תוכן הלכתי. הסיפור הראשון, "הנהו עיזי דבי תרבו", הוא סיפור בעל שלשה מוקדים: בי תרבו, משפחה שבעלותה היו עדרי עזים (רש"י); רב יוסף, בעל השדה שנפסדה מהעיזים; אביי, תלמידו של רב יוסף.¹ הסיפור השני, "מכריז רב יוסף", הוא הכרזה של רב יוסף בדין "עיזי דשוקא" הגורמות נזק. נציע את הבנת שני הסיפורים, תחילה בפשטם, אחר כך על פי שיטות הראשונים השונות ולבסוף נציג את שיטת הרמב"ם ונציע קריאה חדשה בסוגיה, המציגה נקודת מבט מפתיעה על דיני הנזיקין בבבא קמא.

ב. קריאה פשוטת במעשה עיזי דבי תרבו

נקרא תחילה את הסיפור והדיון שבעקבותיו:

1 עיין יומא עז ע"ב, שם מופיע סיפור המלכד אף הוא את שלושת גיבורי הסיפור, ובפירושו רש"י שם: "כי תרבו – שם הכפר" בניגוד לפירושו כאן.

הנהו עיזי דבי תרבו דהוו מפסדי ליה לרב יוסף, א"ל לאב"י: זיל אימא להו למרייהו דליצנעיהו. אמר ליה: אמאי איזיל? דאי אזילנא, אמרי לי: לגדור מר גדירא בארעיה. ואי גדר, שן דחייב רחמנא היכי משכחת לה? כשחתרה; אי נמי, דנפיל גודא בליליא.

(כג ע"ב)

הגמרא מספרת שעזיהם של בני תרבו הזיקו את שדהו של רב יוסף. רב יוסף מבקש מאב"י תלמידו שילך לבי תרבו ויאמר להם שיצניעו את העיזים. אב"י מתנגד ומסביר שאין טעם בשליחותו, שהרי אם ילך יאמרו לו בני תרבו שרב יוסף הוא זה שצריך לגדור את שדהו, ולא בני תרבו צריכים להצניע את העיזים. כאן "חודרת" הסתמא דגמרא ושואלת:² אם אכן צודק אב"י וכדי שהמזיק יתחייב בתשלומי שן צריכה השדה להיות גדורה, איך תיתכן מציאות שבה אכן יתחייב המזיק, שהרי אם השדה גדורה לא סביר שיארע נזק, ואם השדה איננה גדורה - המזיק פטור? הגמרא עונה שנוק שן שחייבה התורה יתרחש במקרה שהמזיק חתר – חפר תחת הכותל, או שהכותל נפל בלילה, מה שמסיר את האחריות מבעל השדה ומטיל אותה על המזיק.

חשוב שנשים לב לפער שבין הסיפור עצמו לסתמא דגמרא שעליו. כשרב יוסף פונה לאב"י הוא איננו מבקש ממנו לתבוע תשלום מבי תרבו, וכלל לא נזכר בסיפור דין תשלומים, אלא רק אמירה של רב יוסף לבי תרבו שיצניעו את העיזים, כלומר שימנעו מהעיזים לשוב ולהזיק.³ הסתמא דגמרא, לעומת זאת, מכניסה את הדיון לשאלת חיוב תשלומי נזיקין דרך השאלה "שן דחייב רחמנא היכי משכחת לה?" כלומר, על פי האמור לעיל, כיצד ייתכן מצב שבו

2 כך נראה מחסרונן של המילים "אמר ליה" לפני השאלה "ואי גדר". וכן דייק הש"ך: "משמע דהא דגרסי' בש"ס ואי גדר שן דחייב רחמנא היכא משכחת לה כו', משמע דסתמא דש"ס הוא דקפריך הכי, דאי רב יוסף קא' לה הל"ל "אמר ליה" ואי שן כו'" (ש"ך חושן משפט שצז). אולם נראה שלרבנו חננאל הייתה גרסא שונה, וראה להלן הערה 4.

3 ניתן אף להקצין את הטענה, ולהציע שרב יוסף אפילו לא דרש מבי תרבו שום דבר, אלא שלח את אב"י לבקש מהם שישגיחו על העיזים, ותשובת אב"י היא שאין מה לצפות מבי תרבו שיענו לבקשה. הסבר כזה הופך את הסיפור כולו לחסר משמעות הלכתית ומשאיר אותו ברובד של יחסי שכנים.

יתקיימו חיובי שן? משמע שהיא הבינה מדברי אביו שבי תרבו פטורים מתשלום שן. במילים אחרות, יש שני צירים שעליהם הסוגיה נעה: ציר מניעת הנזק שבו הולך הסיפור כשהוא לעצמו, וציר החיוב והפטור שבו הולכת הסתמא, לכאורה, בניגוד לאמור בסיפור.

ג. שיטות הראשונים בהבנת מחלוקת אביו ורב יוסף

הן רבנו חננאל והן תוספות מבינים את הסיפור על פי הסתמא דגמרא,⁴ וממקדים את תשומת הלב בציר ה"חייב-פטור" ולא בדיון על מניעה. לאמתו של דבר נראה כי לב המחלוקת, על פי הבנתם, הוא בשאלה על מי מוטלת האחריות לשמור שלא יתרחשו נזקים, על המזיק או על הניזק, על בעל השדה או על בעל העיזים. כך כותב רבנו חננאל במקום:

הנהו עיזי דבי תרבו דהוו מפסדי לרב יוסף ואמר לאביו זיל אצנעניהו כלומר הזהר לבעליהן שישמרו אותן והשיבו אביו יאמרו דבעליהן יגדור גדר לשדהו והשיב רב יוסף אם כל שדות גדורות הן האי דכתיב ובער בשדה אחר היכי משכחת לה ופירק אביו בשחתרה הבהמה הגדר או נפל הגדר בלילה ונכנסה הבהמה ואכלה כי האי גונא השן חייבת אבל בשדה שאינה גדורה השן פטורה ועמדה הא דאביו ולא איפריכא והא דמכרזי רבה ואיתימא רב יוסף לאו דסמכה היא דרב יוסף כשמעתיא ואביו הא אוקמיה בטעמא ואסתלק רב יוסף ושתק ולרבה לא איתברירה דדבריו נינהו דהא גרסי' ואיתימ' רב יוסף לפיכך אין כח לפסוק הלכה כמותו.

רבנו חננאל, כאמור, מביין את המחלוקת בין רב יוסף ואביו כמחלוקת על שאלת חיוב ופטור בשדות שאינן גדורות, ופוסק כאביו הפוטר, כיוון שהסוגיה מסתיימת בתשובתו "בשחתרה אי נמי דנפיל גודא בליליא" בלא שיש עליה פירכא כלשהי, "ואסתלק רב יוסף ושתק" כלשונו. רבנו חננאל, אם כן, מביין שעל בעל השדה לשמור על עצמו מפני נזק, ואם לא עשה כן – המזיק פטור.

4 ואף נראה שלגרסת הרבנו חננאל מה שהוצג כסתמא דגמרא הוא אכן חלק מהסיפור עצמו, שכן הוא אומר בפירושו: "והשיב רב יוסף אם כל שדות גדורות הן... ופירק אביו בשחתרה..."

תוספות, בעמדה הופכית מבחינת הפסיקה, סוברים שלא רק שאין הלכה כאביי אלא שטענתו היא "דחויא בעלמא", ואיננה שיטה אמתית:

היה נשמט אביי שלא היה חפץ לילך לשם דהתנן (לעיל דף יט): אכלה מתוך החנות משלמת כו' ולא אמרינן היה לו לנעול חנותו וכן אכלה מצדי הרחבה ולעיל נמי לא פריך דליפטר בעל הכלב מן החררה ורב אלפס פסק כרב יוסף וליתיה לדאביי דדחויא בעלמא הוא.

(תוספות ד"ה יכ"ה)

למעשה, תוספות משתמשים בעובדה שהדיון בין רב יוסף לאביי מוצג בצורה סיפורית, וכך הם יכולים להסביר את אביי לא כמציג עמדה הלכתית אלא כטוען טענה פיקטיבית שמטרתה היא השתמטות מן המשימה שהטיל עליו רב יוסף. מחד גיסא פירוש זה אומר דרשני וקשה מאד לקבל אותו, הן מצד פשט לשון הגמרא והן מן הצד המוסרי, וכלשון החזון איש על אתר: "...והדבר תימה, למה לא היה חרד לקיים רצון רבו, ואיך היה משמש להגיד הלכה מזויפת בשביל הנאתו... ואין ראוי לת"ח לעשות כן." אולם מאידך גיסא, התוספות מסבירים מה הביא אותם לומר פירוש זה – לא ייתכן שאביי סובר שבהמה המזיקה שדה שאינה גדורה פטורה מלשלם, שהרי הדבר סותר משנה מפורשת: "אכלה מתוך החנות משלמת כו' ולא אמרינן היה לו לנעול חנותו"! על כן אין בסיס לטענה שהאחריות מוטלת על בעל השדה, וודאי שהלכה כרב יוסף. ובחזרה לסיפור, בי תרבו אכן חייבים לשלם לרב יוסף על הנזק שעשו העיזים.

הרא"ש בבואו לתרץ את קושיית התוספות מסביר שיש חילוק בין עיר לשדה:

הנהו עיזי דבי תרבו ... כתבו התוספות: "אישתמוטי הוה משתמט אביי שלא היה חפץ לילך דהא תנן אכלה מתוך החנות משלמת מה שהזיקה ולא אמרינן שהיה לו לנעול חנותו וכן פסק רב אלפס ז"ל דליתא לדאביי." ומצאתי כתוב בשם ר"ח ז"ל דפסק הלכה כאביי. ומודה אביי דבעיר אם נכנסה לחצר הניזק ואכלה שחייבת שאין אדם יכול לנעול דלתי ביתו כל היום. והרועה יש לו לשמור הבהמה כשמוליכה דרך העיר שלא תיכנס לבית ותזיק אבל כשמתפשטים בשדה אינו יכול לשמור את כולם שלא יכנסו לשדות אחרים הלכך צריך אדם לגדור שדהו. והא

דפריך שן דחייב היכי משכחת לה פי' שן דכתיב בקרא ובער בשדה אחר
היכי משכחת לה:

(רא"ש ב י')

נראה שהרא"ש עומד על נקודה עמוקה יותר בקושי של התוספות לקרוא את הגמרא כפשוטה, ומציע לקושי זה פתרון הולם. הקושיה של התוספות איננה רק סתירה בין שיטת אביי למשנה, קושיה נקודתית שניתן לתרץ בתשובה מקומית. יש כאן קושי מהותי וכולל יותר. שיטת אביי מוצגת בסוף פרק שני בבבא קמא, לאחר דיון ארוך ומפורט בדיני שן, ומשלבת באופן פתאומי פרמטר חדש שלא דובר בו כלל קודם לכן, אשר משנה את כללי המשחק. לפתע, כל דיני שן שנידונו בכל הפרק צריכים להבחן מחדש לאור החידוש הזה, ובעצם אביי מעקר במובן מסוים את המשמעות של רבות מהסוגיות שדנו בהם באריכות ובכובד ראש לאורך הפרק. את הקושי העצום הזה זועקים התוספות דרך הצגת הסתירה בין דברי אביי למשנה, אולם זו היא באמת סתירה עמוקה בין דברי אביי לכיוון ולרוח של הפרק כולו. בשל כך התוספות מסרבים לקבל את דברי אביי אפילו כשיטה הלכתית שנדחית, מבטלים אותם מכל וכל, ומציגים את דברי אביי כדחוייא בעלמא על אף הקושי הרב שבהסבר זה.

תירוצו של הרא"ש אכן מספק פתרון נאה לבעיה החמורה העולה מדברי התוספות. הרא"ש מבין שאביי לא בא לסתור או להחליף את העקרונות של חיובי שן ורגל שהוצגו במהלך הפרק, אלא שאביי שם לב שהדינים הללו אינם מספיקים. אמנם בעיר הדברים פשוטים יותר, שם באמת הרועה צריך לשמור את בהמותיו שלא יזיקו ודיני הפרק אכן חלים ככתבם וכלשונם. אולם מה ניתן לצפות מרועה שמוציא את צאנו לשדה? הרי "כשמתפשטים בשדה אינו יכול לשמור את כולם שלא יכנסו לשדות אחרים, הלכך צריך אדם לגדור שדהו", ואין אנו יכולים לדרוש ממנו שישמור כל בהמה ובהמה שלא תסטה לשדות אחרים. וכאן מגיע אביי ומוסיף את חידושו. כלומר, אביי איננו משנה משהו גורף בדיני שן, אלא מתייחס למקרים שבהם הדינים הקיימים אינם מספיקים, ומוסיף על גביהם פרמטר חדש - חובת גידור השדה.

בנוגע לשאלת הגמרא "שן דחייב רחמנא היכי משכחת לה?" שלפי הסברו של הרא"ש נותרת לא ברורה, שהרי "שן דחייב רחמנא" קיימת בעיר, מבאר הרא"ש ששאלת הגמרא צריכה להיקרא בדגש על מילת שדה שבפסוק "וביער בשדה אחר". התורה דיברה במפורש על שדה, והגמרא שואלת איך ייתכן מצב של חיוב שן במקרה המתואר בפסוקי התורה – נזק המתרחש בשדה.

ד. המעשה השני: עיזי דשוקא

מכריז רב יוסף, ואיתימא רבה, דסלקין לעילא ודנחתין לתחתאה: הני עיזי דשוקא דמפסדי, מתרינן במרייהו תרי ותלתא זמנין, אי ציית - ציית, ואי לא - אמרין ליה: תיב אמסחתא וקבל זוזך.

בחלק זה מובאת הכרזה של רב יוסף או, על פי גרסא שונה, של רבה. משפט הפתיחה של ההכרזה הוא ייחודי ומעניין⁵ – "דסלקין לעילא ודנחתין לתחתאה" – העולים לארץ ישראל והיורדים לבלב. בהמשך נעמוד על משמעותה של פתיחה זו ונבין את הפנייתה לארץ ישראל ולבלב באופן מיוחד. תוכן ההכרזה הוא היתר מיוחד לשחוט את "עיזי דשוקא" המזיקות, אם לאחר התראה בבעליהן פעמיים ושלוש אין הוא מציית ואינו שומר על עיזו. לביאור מפורט יותר של ההכרזה נציג את הסברי הראשונים. רש"י מסביר:

דקצבי, דקיימי לשחיטה. אלא דמשהו להו עד יומא דשוקא.

כלומר, אותן "עיזי דשוקא" הן עיזים של קצבים העומדות להישחט, אלא שהקצב מעכב את שחיטתן עד יום השוק אז יוכל למכור אותן במחיר יקר יותר. רב יוסף מכריז שאם עיזים אלו מזיקות בזמן שהקצב מחכה ליום השוק, ועל פי רש"י אפילו אם מזיקות ברשות הרבים – מקום שבו בעליהן פטורים מלשלם על הנזק שעשו, מתרים בבעלים פעמיים ושלוש, ואם אינו משגיח עליהן, אומרים לו "תיב אמסחתא וקבל זוזך" – שב בחנות וקבל כסף על

⁵ פתיחה מעין זו מופיעה עוד מספר מועט של פעמים בש"ס. למשל ראה: בבא קמא קיג ע"ב, בבא בתרא מה ע"א.

מכירת הבשר. כלומר יש היתר⁶ לשחוט את העז אפילו שלא ביום השוק, ולגרום לבעליה את הפסד פער המחירים בין יום השחיטה ליום השוק. בכיוון הסבר זה הולכים אף רבנו חננאל המפרש: "עייני דשוקא – העומדים לשחיטה", והתוספות המפרשים: "דווקא בהנהו דקיימי לשחיטה", ואף מדגישים: "אבל עז לחלבה ורחל לגיזתה יכול לומר כשיזיק ישרם" (ד"ה הנהו). כדי להבין טוב יותר הן את משפט הפתיחה והן את התוכן של ההכרזה, נפנה לסוגיית גידול בהמה דקה בארץ ישראל (עט ע"ב).

המשנה אומרת: "אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל", ומסביר רש"י על אתר: "משום ישוב א"י שמבעיר את השדות, וכל שדות ארץ ישראל סתמן דישראל". כלומר, יש איסור לגדל בהמה דקה (כבשים, עיזים וכדומה) בארץ ישראל כיוון שבהמות אלו מזיקות לשדות. הגמרא שם מצטטת ברייתא המציינת שלמרות הדין הזה, יש היתרים מיוחדים לגדל בהמה דקה במקרים בהם יש צורך - "ואף על פי שאמרו אין מגדלין בהמה דקה, אבל משהה הוא קודם לרגל שלשים יום, וקודם משתה בנו ל' יום...". יש גם היתר מיוחד לטבחים, מוכרי הבשר, כדי לאפשר לשוק הבשר להתקיים – "והטבח לוקח ושוחט, לוקח ושוהה..." (שם פ ע"א) ומסביר רש"י: "והטבח - המקבץ את הבהמות ליום השוק. לוקח ושוחט או לוקח ושוהה - עד יום השוק שלשים יום למקחו." בהמשך אותו עמוד מביאה הגמרא מימרא של רב יהודה בשם רב: "עשינו עצמנו בבבל כארץ ישראל לבהמה דקה".

כעת ברור הרקע והבסיס להכרזת רב יוסף אצלנו. ראשית, הפתיחה "דסלקין לעילא ודנחתין לתחתאה" מובנת כפנייה לעולים לארץ ישראל והיורדים לבבל, כיוון שיש כאן פיתוח לדין שנאמר עליו במפורש: "עשינו עצמנו בבבל

6 לא מבורר לגמרי למי נתונה ההרשאה לשחוט את העיזים – לניזק, לבית הדין או אולי לכל אדם ברחוב. מלשון התוספות ניתן אולי לדייק שההיתר הוא לניזק, שכן תוספות בהסבירם דין זה מתייחסים לרצונו של הניזק עצמו: "ואף על גב שישלמו מה שהזיקו לא בעי למיקם בהדייהו לדינא וזימנין נמי דליכא סהדי" (תוספות ד"ה הנהו). ואולם עדיין יש מקום להסתפקות.

כארץ ישראל". בקריאתו לשני המוקדים המרכזיים של העם היהודי מרמז רב יוסף לבסיס ההלכתי הנותן את התוקף להכרזתו. שנית, לתוכן ההכרזה: הטבח - קצב, שקיבל רשות מיוחדת לגדל בהמות דקות בשל צורך החברה בכך - מוזהר כאן בידי רב יוסף: שמור על בהמותיך לבל תזקנה! עצם ההיתר שלך לגדלן באופן מיוחד - על אף היותן מזיקות ידועות - הוא בשל הטובה הצומחת מכך לציבור. אם לא תשמור עליהן ותניח להן להזיק, לאחר שתיים ושלוש התראות תינתן האפשרות לשחוט אותן אף לפני יום השוק, כיון שכעת מתברר שטובת החברה היא דווקא שעזיזים מזיקות אלו לא תסתובבנה ברשות הרבים ולא תוספנה להזיק.

לסיכום, על פי השיטות שראינו, עיקר הדיון והחידוש בחלק הראשון של הסוגיה הוא העיסוק בפרמטר החדש שהובא בידי אב"י - שאלת גידור השדה או אי גידורה לעניין חיוב בתשלומי שן. רבנו חננאל מקבל את חידושו של אב"י ופוסק שאם השדה אינה גדורה בעל הבהמה המזיקה פטור מלשלם, ואילו התוספות דוחים אפשרות זו מכל וכל, מכריזים עליה כ"דחויא בעלמא" ופוסקים שהמזיק חייב אף על פי שהשדה אינה גדורה. בחלק השני מתחדש ההיתר לשחוט עיזים המזיקות לאחר התראה, אך דווקא את אותן העומדות לשחיטה.

מזווית אחרת ניתן לומר שבתפישתם של רש"י, תוספות ורבנו חננאל כמעט ואין מקום לאפשרות מניעת הנזק מראש. בסיפור של רב יוסף ובי תרבו, שבו פשט הסיפור עוסק במניעה ללא ספק, הלכו ראשונים אלו בדרך שהתוותה הסתמא דגמרא, דרך המסיטה את הדיון למישור של חיוב ופטור. את ההכרזה, הדנה במובהק במניעת נזק, מצמצמים הראשונים הללו לעיזים העומדות לשחיטה בלבד, בהתבסס על מעמדן הארעי בחברה בעקבות איסור גידול בהמה דקה.

ה. פסיקת הרמב"ם ומבט חדש על הסוגיה ודיני הנזיקין

הרמב"ם בהלכותיו כותב:

בהמה שהיתה רועה ופרשה ונכנסה בשדות ובכרמים אף על פי שעדיין לא הזיקה מתרין בבעליה שלשה פעמים, אם לא שמר בהמתו ולא מנעה מלרעות יש רשות לבעל השדה לשחוט אותה שחיטה כשרה ואומר לבעליה בואו ומכרו בשר שלכם, מפני שאסור לאדם להזיק ולשלם מה שהזיק, אפילו לגרום הנזק אסור.

(נזקי ממון ה א)

כבר בהתבוננות ראשונית ברמב"ם צפות מספר שאלות. ראשית, נראה שהרמב"ם מרחיב מאוד את הדין האמור בגמרא לגבי עיזי דשוקא לבהמות באופן כללי, והראב"ד אכן משיג עליו:

אמר אברהם: דברים הללו לא נאמרו בגמרא אלא בעיזי דשוקא שעומדות לשחיטה ואין להם רועה אבל במי שיש לו עדר של בהמות אין שוחטין לו כל עדרו אלא אם יזיק לעולם ישלם בלא שום התראה.

שנית, הרמב"ם אומר שדין זה מתקיים אף במקרה שבו הבהמה לא הזיקה, דבר הקשה להולמו עם הגמרא שבה כתוב במפורש: "הני עיזי דשוקא דמפסדי"⁷. בנוסף, יש לתמוה מדוע הרמב"ם לא עסק כלל בשאלה שלשיטת רבנו חננאל ותוספות היא היא עיקר הסוגיה – מה דין בהמה המזיקה בשדה שאינה גדורה? או במילים אחרות, מדוע הרמב"ם מתעלם לכאורה מן החלק הראשון של הסוגיה – הסיפור על רב יוסף ובי תרבו?

נציג כעת ניסיונות של נושאי הכלים של הרמב"ם לתרץ קושיות אלו, ולאחר מכן נציע קריאה חדשה בגמרא, וממנה הסבר לדברי הרמב"ם.

המגיד משנה בבואו לתרץ את הקושיא הראשונה – כיצד הרמב"ם מרחיב את ההתראה והשחיטה מעיזי דשוקא בלבד לכלל הבהמות, אומר:

ורבנו סובר שפירושו עזים שהולכות בשוק, כלומר שיוצאות לרעות בשוק.

כלומר, מסביר המגיד משנה, הרמב"ם הביין שכשהגמרא משתמשת במונח "עיזי דשוקא", אין הכוונה לעיזים העומדות להישחט ולהימכר בשוק, אלא לעיזים "שיוצאות לרעות בשוק". הסבר זה אכן פותר את הקושיא שאותה הוא

7 על קושיא זה עמד הכסף משנה שכתב: "מה שכתב אף על פי שלא הזיקה, איני יודע מנין לו".

בא לתרץ, אולם עדיין משאיר במבוי סתום את הקושיות הנותרות. המגדל עוז על אתר מספק הסבר המנסה לתרץ את שלש הקושיות כאחת:

...ועוד דאפסדינהו לרב יוסף קאמר ולא אמר דהוה מזקי ליה לרב יוסף...
אלא ודאי עזי דבי תרבו רועות היו והיו מתפשטות או עוברות פעמים
על נכסי דרב יוסף ואף על גב דאכתי לא אזקוה א"ל לאביי זיל צנעינהו
מפני שאסור לגרום היזק דהיינו הפסד דרב יוסף וכדקי"ל גרמא בנזקין
פטור אבל אסור ועוד דגזור בארץ ישראל שלא לגדל מכלל דעבדי
לאזוקי והם דברי ר"מ ז"ל... וזה דרך נכון.

המגדל עוז מניח תחילה הנחה לשונית. כשהגמרא מספרת לנו שעזי דבי תרבו "הפסידו" את רב יוסף, אין הכוונה שהן הזיקו אותו אלא שהיו נכנסות ומסתובבות בשדהו.⁸ כעת, כך הוא מבין, פסיקתו של הרמב"ם נובעת מתוך הסיפור הראשון – עזי דבי תרבו היו "מתפשטות או עוברות" בשדה רב יוסף, ואף על פי שלא הזיקו אותה ממש, שלח רב יוסף את אביי להזהיר את בי תרבו, כלומר להתרות בהם כיוון שאסור לגרום נזק. לפי הסבר זה של המגדל עוז נפתרות שלוש הבעיות שהוצגו לעיל: הרמב"ם פוסק את דין שחיטת הבהמה המזיקה אף על בהמות רועות כיוון שבסיפור רב יוסף ובי תרבו אכן מדובר על בהמות רועות ולא על בהמות לשחיטה. הדין חל אף במקרה שהבהמה לא הזיקה כיוון שכך צריך להבין את המילה "מפסדי", ובנוגע לשאלה השלישית, לא רק שהרמב"ם אינו מתעלם מהחלק הראשון של הסוגיה אלא שאף הדין כולו מבוסס דווקא עליו. אולם הסברו של המגדל עוז קשה ואיננו מספק: ראשית, קשה לקבל את ההנחה שהמילה "מפסדי" איננה מתארת נזק אלא התהלכות בשדה גרידא. שנית, אם אכן הרמב"ם מבסס את דינו על החלק הראשון של הסוגיה, מה תפקידו של החלק השני - הכרזתו של

8 בכיוון תירוץ זה הלך אף הדרישה (חושן משפט שצז): "...ולפי זה מ"ש דמפסדי אין לפרש דכבר הפסידו, דאם כן למה תלה הדבר בהליכתו ורעייתו בשוק, אלא על כרחך צריך לומר דמפסדי שעומדים מוכנים להפסיד, מכח זה דתמיד הולכים בשוקים ורועים בכל מקום ומוכנים הם ליכנס לשדות ולכרמים ויפסידו...". אולם הדרישה הבין שמקורו של הרמב"ם הוא דווקא בהכרזה בניגוד לשית המגדל עוז, ועיין שם.

רב יוסף? אם בסיפור הראשון אנו למדים על האפשרות לשחוט אפילו בהמות רועות, איזו משמעות יש להכרזה לגבי בהמות העומדות לשחיטה? בנוסף, וזו אולי הקושיה החמורה ביותר, איך ניתן לומר ששדה רב יוסף כלל לא הוזקה, אם מיד לאחריו הגמרא שואלת "שן דחייב רחמנא היכי משכחת לה?" והרי ודאי שאין כאן חיוב שן כי לא התרחש נזק!

נראה, אם כן, שיש ללכת בדרך חדשה בכדי להבין כיצד הסיק הרמב"ם את מסקנותיו מתוך הסוגיה. כדי לעשות זאת יש לחזור לגמרא עצמה, להציע בה קריאה שונה ולאחר מכן לפרוש את היסודות הנוספים עליהם התבסס הרמב"ם.

כמו שהערנו לעיל, יש פער בין הסיפור ובין הסתמא דגמרא. בעוד הסיפור אינו מעלה כלל את שאלת דין התשלומים, אלא עוסק בדרישתו של רב יוסף למנוע את הנזק, הסתמא מסיטה את הדיון דווקא לשאלת החיוב והפטור. עד כה הבנו שהסתמא עושה זאת כיוון שהיא מבינה שכאשר אביי אומר "אמאי איזיל? דאי אזילנא, אמרי לי: לגדור מר גדירא בארעיה", הוא בא לייצג עמדה הלכתית בשאלת תשלומי נזק שן. אולם נראה שיש להבין את הגמרא בצורה שונה, שאולי תהיה מדויקת יותר בפשט הסיפור.

נראה שבכדי לעשות זאת יש להתייחס קודם כל לסיפור בפני עצמו, לפני האינטרפרטציה שהוא מקבל בסתמא דגמרא.

רב יוסף, ששדותיו הוזקו בידי עיזיהם של בי תרבו, קורא אליו את אביי תלמידו ומבקש ממנו שיאמר לבי תרבו שישמרו על עיזיהם וימנעו את הנזק. רב יוסף אינו אומר לאביי שיתבע את בי תרבו לדין, כיוון שגם לו ברור שאין הוא יכול לדרוש מהם תשלום כל עוד הוא לא גודר את שדהו. המחלוקת ביניהם איננה נסובה על דין התשלומים, כיוון שלשניהם ברור שאין עילה לתבוע את בי תרבו על הנזק שנעשה. כשהגמרא שואלת "ואי גדר, שן דחייב רחמנא היכי משכחת לה?" אין זו קושיה על שיטת אביי, אלא שאלת ברור על העמדה העולה הן מרב יוסף והן מאביי. אולם, שאלה זו היא שאלה צדדית על מסקנה העולה מתוך הסיפור. לב ליבו של הסיפור, על פי קריאה זו, נעוץ

במחלוקת בין רב יוסף לאביו בשאלת מניעת הנזק מראש. רב יוסף טוען כי אף שמדובר במקרה שבו אין הוא יכול לתבוע תשלומים, עדיין יש בידו הזכות למנוע את הנזק מלהתרחש. על פי שיטת רב יוסף אין לחבר בין שני הצירים הללו, וניתן למנוע נזק גם במידה שהוא נעשה באופן שאין עליו חובת תשלומים. אביו, לעומתו, טוען כי הדרישה למנוע את הנזק מוצדקת אך ורק במקרה בו ההלכה מכירה בנזק ומחייבת עליו תשלומים. דבר זה משתקף בדבריו "לגדור מר גדירא בארעיה" – אין לך, רב יוסף, שום זכות לתבוע את מניעת הנזק בזמן ששדך אינה גדורה – מצב שבו בי תרבו פטורים על הנזק שנעשה לך. על פי הסבר זה מתהדק הקשר בין החלק הראשון לחלק השני של הסוגיה. עניינה של כל היחידה הוא דיני מניעת נזק, כאשר בחלק הראשון מובא סיפור המציג מחלוקת בין רב יוסף לאביו באשר ללגיטימציה ההלכתית למנוע נזק, ובחלק השני מובאת הכרזת רב יוסף המתיר לשחוט עיזים המזיקות אפילו אם הזיקו ברשות הרבים, מקום שבו הן פטורות על הנזק שעשו (כך לפי רש"י במקום). ההכרזה משלימה מספר פרטים שהיו חסרים בסיפור – התראה פעמיים ושלוש והחובה לשחוט את המזיק שחיטה כשרה ("תיב אמסחתא וקבל זוזך"). בסוף הסיפור נכנסת הערת ביניים של הסתמא דגמרא, שאינה עוסקת בנושא המרכזי של הסוגיה אלא במסקנה משנית העולה מתוך הסיפור.

על מנת להוכיח הסבר זה, ואף לתת הסבר וטעם בשיטת רב יוסף, נעבור לסיפור ולדיון מעניין אחר, המתרחש אף הוא בין רב יוסף ואביו:

רב יוסף הוה ליה הנהו תאלי דהוו אתו אומני ויתבי תותייהו, ואתו עורבי - אכלי דמא וסלקי אבי תאלי ומפסדי תמוי, אמר להו רב יוסף: אפיקו לי קורקור מהכא. א"ל אביו: והא גרמא הוא! א"ל: הכי אמר רב טובי בר מתנה, זאת אומרת: גרמא בניזקין אסור.

(בבא בתרא כב ע"ב)

היו לרב יוסף עצי דקל, והיו באים מקיזי דם, יושבים תחת הדקלים ועושים את מלאכתם. בעקבות הקזת הדם באו לשם עורבים והיו עולים על הדקלים ומפסידים את התמרים. אמר להם רב יוסף: "הוציאו את העורבים מכאן". כלומר, הוא דרש ממקיזי הדם שלא ישבו עוד תחת הדקלים בכדי שלא יבואו

לשם עורבים. אמר לו אביי: "והרי גרמא הוא!", מקיזי הדם אינם מזיקים באופן ישיר את התמרים אלא ישיבתם שם גורמת לכך שיבואו לשם עורבים והם מזיקים, וההלכה היא שגרמא בנזיקין פטור! עוה לו רב יוסף: "כך אמר רב טבי בר מתנה: גרמא בנזיקין אסור".

סיפור זה קשור קשר הדוק לסוגייתנו, ולאמתו של דבר הוא מציג בדיוק את אותה מחלוקת בין רב יוסף לאביי המופיעה אצלנו, ומוסיף את הסבר רב יוסף לשיטתו. כשרב יוסף דורש מהאומנים לעזוב את מקום מושבם הנוכחי, הוא כמובן אינו דורש מהם תשלום על הנזק שעשו לו העורבים, אלא פועל בכדי למנוע את הישנות הנזק. אביי טוען, לעומתו, שאין לרב יוסף זכות להוציא משם את האומנים שהרי "גרמא הוא". אביי, הנאמן לשיטתו, סבור שאם אין חיוב תשלומים על הנזק שנעשה (אם בשל העובדה שהשדה לא גדורה כמו בבבא קמא, ואם מפני שמדובר בגרמא, וגרמא בנזיקין פטור, כמו בבבא בתרא), אין שום זכות לרב יוסף לדרוש את מניעת הנזק ולהפסיד בכך את האומנים הצריכים לחפש כעת קליניקה חדשה. אולם רב יוסף נותן טעם לדבריו ועונה לאביי: נכון שגרמא בנזיקין פטור, אבל כמו שאמר רב טבי בר מתנה, יש בכך איסור. כלומר, רב יוסף מבין שניתן למנוע נזק אף במקרה שבו הנזק שיכול להתרחש אינו מוכר על ידי ההלכה כנזק בר חיוב, כיוון שיש איסור כולל להזיק אפילו במקרה בו המזיק יהיה פטור. מתוקף האיסור הזה יכול הניזק, רב יוסף, לדרוש את הסתלקות האומנים מתחת לעציו ולהתריע בבי תרבו שיצניעו את עיזיהם, ואף ניתנת האפשרות לשחוט עיזי דשוקא המזיקות אף אם עשו זאת ברשות הרבים.

לאור קריאה זו בגמרא והצגת הסוגיה בבבא בתרא, ברור מהיכן יצא הרמב"ם ובאיזו דרך הלך עד שהגיע למסקנותיו בהלכה זו. הרמב"ם מחיל את דין עיזי דשוקא על בהמות באופן כללי כיוון שכך הוא קורא את סיפור רב יוסף ובי תרבו – סיפור העוסק במניעת נזק, המדבר על בהמות רועות ולא על עיזים העומדות לשחיטה. גם קביעתו שהדין נכון אף אם הבהמה לא הזיקה מובנת, שהרי המרחק בין נזק שלא חייבים עליו ובין נזק שטרם קרה אינו גדול. בשני המקרים יש אפשרות חוקית למנוע את הנזק לפני שהוא קורה כיוון שיש

איסור להזיק, ואם אדם מניח לבהמותיו להתקרב לעשיית נזק, כמו אדם המניח לבהמותיו להתרוצץ בשדות זרים, מותר לבעל השדה למנוע את התרחשות הנזק מתוקף האיסור להזיק, כפי שמנמק הרמב"ם עצמו את ההלכה: "מפני שאסור לאדם להזיק ולשלם מה שהזיק, אפילו לגרום הנזק אסור". שאלה שאמנם אינה נפתרת לחלוטין אך מקבלת מענה מסוים היא בעיית היעדר הפסיקה של הרמב"ם בנוגע לשן בשדה שאינה גדורה. האם פטור או חייב? לפי מה שהצגנו לעיל נראה שהרמב"ם מבין שפטור, ואפילו אין על כך מחלוקת בין אב"י לרב יוסף, אולם עדיין לא ברור מדוע הוא איננו פוסק זאת במפורש. אך לפי מה שהראינו לעיל, ברור ששאלה זו איננה עיקרה של הסוגיה אלא עולה ממנה בדרך אגב, ואם כן מובן יותר איך הרמב"ם מתעלם ממנה ומשמיט אותה מהלכותיו (כאמור, הבעיה אינה נפתרת במלואה, אולם חריפותה בהחלט מתרככת).

ו. סיכום

פתחנו את דיוננו בסיפור הראשון, תוך ניסיון להציגו כפשוטו. שמנו לב לפער בין הסיפור עצמו, שאינו מדבר במישור של חיוב תשלומי נזק אלא באפשרות למנוע נזק מראש, ובין הסתמא דגמרא המכניסה את הדיון לשאלת חיובי התשלומים דווקא.

משם פנינו לסקור את הבנת הראשונים, שהמשותף להם הוא הבנתם את הסיפור על פי הסתמא, והבנה שנושאה של הסוגיה הוא מחלוקת רב יוסף ואב"י בשאלה אם יש חיוב תשלומי נזק בשדה שאיננה גדורה. רבנו חננאל פוסק כאב"י (הפוטר) כיוון שהוא האומר את המילה האחרונה בדיון, ואילו התוספות, לא זו בלבד שפוסקים כרב יוסף (המחייב), אלא שהם אף מציגים את אב"י כ"דחויא בעלמא" ולא כשיטה הלכתית אמתית, בשל העובדה שהדעה שלכאורה עולה מדבריו סותרת משניות מפורשות במהלך הפרק. כתירוץ לקושיית התוספות הבאנו את הרא"ש העושה חילוק בין המשניות,

המדברות על עיר, ובין סיפורנו העוסק בשדה, ועמדנו על עומק הבנתו את דברי התוספות ותירוצו.

לאחר מכן ראינו את הכרזת רב יוסף, ואת שיטת הראשונים (רש"י, תוספות, רבנו חננאל) ש"עיזי דשוקא" הם עיזים העומדות לשחיטה, ורק בהן חלה האפשרות לשחוט אותן ולמנוע את הנזק. עמדנו על בסיסה ההלכתי של ההכרזה - איסור גידול בהמה דקה בארץ ישראל, והסברנו על פי האמור בסוגיה זו הן את משפט הפתיחה של ההכרזה והן את תוכנה.

לאחר שראינו את שיטות הראשונים בשני חלקי הסוגיה ושמןנו לב לצימצום השיטתי שלהם לאפשרות למנוע נזק, הבאנו את הרמב"ם שהולך בדרך הופכית לזו, ומרחיב מאד את דין מניעת נזק. הצגנו את התמיהות על פסיקת הרמב"ם, וראינו את תירוציהם של נושאי כליו שאינם מספקים כל כך. בסופו של דבר, הצענו קריאה חדשה בגמרא, הוספנו למשוואה דיון נוסף בין רב יוסף לאביי (בבבא בתרא) ועל פיהם הסברנו את הרמב"ם. הבחנו שהרמב"ם סובר שעיקרה של הסוגיה, על שני חלקיה, הוא כינון עקרון המניעה, והוויכוח בין רב יוסף לאביי נסוב על השאלה אם ניתן למנוע נזק במקרים שבהם אין חיוב תשלומים על הנזק שנעשה. ראינו איך הסבר זה מיישב את התמיהות שעלו מפסיקתו.